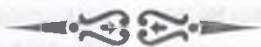

ПРОБЛЕМА ПОЛІЕТНІЧНОСТІ СІВЕРСЬКОДОНЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У СКІФСЬКУ ДОБУ

Проблема етнічної атрибуції пам'яток сіверськодонецького локального варіанту скіфської культури має досить репрезентативну історіографію. Населення цього регіону різними дослідниками ототожнювалося зі скіфами-землеробами [1, с. 118; 2, с. 38; 3, с. 59], скіфами-кочовиками [4, рис. 3], гелонами [5, с. 191], гелано-будинівською спільнотою (до якої входили і меланхлени) [6, с. 158–161], просто скіфами [7, с. 147].

Більшість же дослідників у сіверськодонецькому населенні вбачали меланхленів. Найбільш послідовним прихильником даної точки зору протягом більш ніж півстоліття є Б.А. Шрамко [8, с. 233–234; 9, с. 126–128], думку якого підтримали такі авторитетні скіфологи як Б.М. Граков [10, с. 164], Б.М. Мозолевський [11], А.О. Моруженко [12, с. 38].

Незважаючи на строкатість думок, своєрідним вододілом для них, що визначав належність до того чи іншого табору, стали висловлені на перших двох скіфо-сарматських конференціях (1952 та 1967 рр.) погляди скіфологів щодо етнічної (скіфської або нескіфської) належності лісостепового населення. Однак наведені вище етнічні атрибуції об'єднує і одна загальна риса – на подібних етнокартах племена протягом як до-, так і постгеродотівських

часів розглядалися статично, внаслідок чого повністю втрачалася динаміка процесу історичного розвитку народів Скіфії в територіально-географічному аспекті [13, с. 100]. Але навряд чи населенню регіону, що перетинали торговельні шляхи у субмеридіональному (Муравський шлях) та субширотному (геродотівський шлях до країни аргіпеїв) напрямках, протягом століть вдавалося зберігати «етнічну чистоту». Присутність у регіоні іноетнічних елементів фіксувалася досить давно – так, поховання у кургані № 4 біля с. Веселого було впевнено віднесено Б.А. Шрамком до пізньосавроматських [14, с. 115], але досить довго подібні спроби визначення етнічної належності не регіону в цілому, а окремої пам'ятки були скоріш виключенням.

Однак протягом останніх років було закладено підґрунтя, як теоретичне, так і джерельне, для переосмислення етнічної карти сіверськодонецького регіону. Суттєвий вплив мали розробки ряду дослідників, серед яких можна відзначити серію робіт А.Ю. Алексєєва, де було репрезентовано гіпотезу «двох Скіфій». Згідно цієї гіпотези розвиток скіфської культури мав дискретний характер з розривом у останній чверті VI ст. до н.е. і поява на рубежі VI–V ст. до н.е. пам'яток зі значною кількістю культурних інновацій була від-

дзеркаленням нової хвилі кочовиків, що встановили панування на наступні два століття [15; 16; 17].

Цікава гіпотеза стосовно можливого соціального статусу раних скіфів, що мігрували до Українського Лісостепу, була запропонована Д.С. Раєвським. За думкою дослідника, скіфські вершницькі загони наймалися на службу до місцевої знаті і головним джерелом їх існування було не кочове господарство, а плата за надані послуги [18].

Можливості поширення кочового скотарства у лісостеповій зоні, закономірності розташування дружинних некрополів стосовно поселенських структур і торговельних шляхів та їх зв'язок з ландшафтами певних типів проаналізувала С.С. Бессонова і дійшла висновку про існування стійкої залежності між вказаними факторами [19; 20].

Ретельного дослідження у роботах С.А. Скорого зазнала проблема присутності скіфів у Лісостепу Східної Європи. Проаналізувавши всю сукупність поховальних пам'яток Дніпровського Лісостепоного Правобережжя на предмет наявності 15 загальноіранських та 11 власне скіфських етнодиференціюючих ознак поховального обряду, дослідник виділив репрезентативну групу скіфських поховань — 116 архаїчної доби, 59 середньоскіфського часу та 137 пізньоскіфського часу, пов'язавши їх походження з трьома хвилями скіфських вторгнень — «азіатської» (початок VII ст. до н.е.), «кавказької» (друга половина VII ст. до н.е.) та північнопричорноморської (V ст. до н.е.) [21; 22; 23].

Важливе значення мали розробки воронезького дослідника О.П. Медведєва, який дійшов висновку про існування у середньодонського населення скіфського часу двох господарсько-культурних типів — осілих землеробів та пастуших скотарів, що залишили городища та відкриті поселення з насиченим культурним

шаром, але поховальні пам'ятки котрих поки ще невідомі та рухомих скотарів, напівкочовиків, яким належала більшість сезонних стоянок, городища з відсутнім чи мало насиченим шаром та всі курганні могильники. Подібний поділ, за думкою дослідника, був віддзеркаленням не лише господарської спеціалізації чи соціальної стратифікації суспільства, а й був зумовлений етнічною ситуацією. Як прихильник ототожнення середньодонського населення з будино-гелонською спільнотою, О.П. Медведєв у населенні, що залишило курганні могильники з похованнями військово-аристократичної верхівки, бачив іраномовних гелонів — нащадків однієї з груп «раних» скіфів [24; 25].

Скрупульозний аналіз динаміки кількісних змін чисельних «меридіонально-орієнтованих поховань» кожного регіону Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя на певному хронологічному етапі провів Ю.М. Бойко, що дозволило йому зробити висновок про значні міграції окремих груп населення протягом усієї скіфської доби [26, с. 59–78]. На жаль, за межами територіальних рамок цього дослідження опинилися сіверськодоонецькі пам'ятки, що безпосередньо примикають до вказаного ареалу як географічно, так і культурно, хоча у більш ранній праці сіверськодоонецьких регіон розглядався автором у якості одного із районів подібного переселення [27, с. 28].

Одночасно з розробкою вказаних проблем відбувалося інтенсивне поповнення джерельної бази сіверськодоонецьких старожитностей скіфської доби — як за рахунок новітніх розкопок пам'яток (Люботин, Старий Мерчик), так і завдяки залученню до обігу матеріалів досліджень минулих років (Протопопівка, Коротич, Пісочин, Мала Рогозянка), що зовсім по-новому презентували культуру місцевого населення і створювали поживне середовище для вправ з етнічної реконструкції регіону.

Поява нових робіт була лише справою часу і довго не забарилася.

Перший же узагальнюючий аналіз поховальних пам'яток сіверськодонецької групи, проведений із залученням новітніх матеріалів, дозволив Ю.В. Буйнову говорити про строкатість етнічного складу місцевого населення. Поряд з основним етнічним ядром, ототожненим з меланхленами, дослідник відзначив і присутність чужорідних етнічних елементів, до яких були зараховані усі випадки зі значним відхиленням від південної орієнтації небіжчиків. До скіфів були віднесені поховання в катакомбах 1-го типу із західною орієнтацією, у кургані № 5 біля Веселого з антропоморфною стелою. По відношенню до інших поховань з західною орієнтацією, позиція Ю.В. Буйнова була менш категоричною — допускалися різні варіанти їх етнічної атрибуції. Також зі скіфами Партагуа чи Мадія були пов'язані і архаїчні комплекси Люботинського могильника з передньоазіатським імпортном.

Діагональне поховання у кургані № 1 біля Малої Рогозянки було визнане савроматським, а поховання у ямі з повздожніми заплічками у кургані № 18 поблизу Соломахівки та в кургані № 4 біля Веселого — сарматськими.

До вихідців із інших регіонів були зараховані супроводжуючі поховання слуг зі східною орієнтацією та підкреслена складність етнічної атрибуції кремаційних поховань [28, с. 117–123].

Проблема можливої поліетнічності сіверськодонецького регіону порушена у невеликому спеціальному дослідженні. Виходячи із тези про значні міграції населення Лісостепу у скіфську добу, що фіксуються як археологічними джерелами, так і писемною традицією, була здійснена спроба відшукати сліди подібних мігрантів у сіверськодонецькому регіоні. Увагу привернули декілька найбільш повно розкопаних могильників (Протопопівський, Пісочин-

ський, Старомерчанський), що вирізнялись відсутністю архаїчних поховань, високим ступенем озброєності небіжчиків, наявністю такої нової для сіверськодонецького населення риси поховальної обрядності як поховання взнузданих коней та кіньського спорядження. Ці пам'ятки були інтерпретовані як могили подібних переселенців, а сіверськодонецьких регіон з другої половини V ст. до н.е. розглядався як основна територія постійного проживання двох етносів, окрім поодиноких випадків інфільтрації савроматів та степних скіфів [29]. Згодом ця гіпотеза, зазнавши незначної трансформації, була розвинута у серії інших робіт і набула наступного вигляду. З безпосередніми переселенцями з Посулля чи Дніпровського Правобережжя пов'язувалися могильники першої половини-середини V ст. до н.е. (Протопопівка, Коротич). Статус прибульців, що певний час зберігали свою обособленість від місцевого населення, міг бути різним (завойовники чи наймані військові загоны на службі у сіверськодонецької знаті). В процесі асиміляції у місцеве середовище прибульці зрощуються зі знаттю, або ж займають її місце. Найбільш виразно цей процес демонструють Старомерчанський та Пісочинський некрополі [30; 31; 32].

Більш розгорнуто була розроблена проблема етнічної атрибуції небіжчиків Пісочинського могильника, суть якої зводилася до наступних тез: більша частина поховань, у тому числі представників соціальної верхівки, належала етносу, генетично пов'язаному з похованими у Протопопівському та Коротичанському могильниках та не тотожному степовим скіфам; останнім належало поховання у катакомбі та, можливо, ще три орієнтовані у широтному напрямі могили із західною орієнтацією основних небіжчиків; у поховальній обрядності та серед інвентарю простежуються різноманітні прояви інокультурного впливу — середньодонського, савроматського, меотського; поховання зі

східною та північною орієнтацією розглядалися лише в контексті соціальної стратифікації колективу [30; 33].

Етнічної атрибуції сіверськодонецького населення торкається і ціла низка праць Д.С. Гречка. У дослідженні, присвяченому етнокультурній історії регіону, репрезентована яскрава реконструкція подій на рубежі IV—III ст. до н.е. За думкою автора реконструкції, на рубежі третьої-четвертої четвертей IV ст. до н.е. сіверськодонецький регіон зазнав нападу з боку савроматів/сірматів чи меотів, в результаті чого північно-східна окраїна регіону опинилася під контролем загарбників, які, в очікуванні підкріплення, осіли на Циркунівському городищі, відновивши зруйновані під час нападу фортифікаційні споруди (присутність у регіоні агресорів, окрім знахідок у другому будівельному періоді глечиків з вертикальними пружками, фіксують бронзові та залізні поясні гачки та 2 кургана поблизу с. Веселого). Решту території регіону продовжувало контролювати тутешнє населення. Завдяки дипломатичним стосункам між загарбниками та місцевою знаттю було забезпечене тимчасове перемир'я, що дозволило підтримувати подібний *status quo* певний час. На кінці першої чверті III ст. до н.е. сіверськодонецький регіон зазнав нової навали кочовиків, що мала більш катастрофічні наслідки для місцевого населення [34, с. 222–227]. Дискусійні моменти даної реконструкції були проаналізовані у спеціальному дослідженні [35, с. 13–17].

Перекликається і з винесеною у заголовок проблемою і дослідження В.М. Окаценка, присвячене виділенню серед сіверськодонецьких пам'яток поховань кочівницького типу. Автор, опираючись на вказані вище розробки С.С. Бессонової, провів аналіз поховальних пам'яток вздовж Муравського часу і виділив окрему групу поховань (Тетюшине, Старий Мерчик, Мала Рогозяна, Рідний Край, Лю-

тівка), що за рядом ознак (у тому числі і виділених С.А. Скорим як притаманним власне скіфським рисам поховального звичаю) належали рухливим скотарям. Щодо етнічної атрибуції поховань виділеної групи дослідник підійшов досить обережно, допустивши можливу їх належність як «лісостеповим номадам», так і власне етнічним скіфам, а також савроматам [36, с. 282–292].

Відкриття нового катакомбного поховання поблизу Коротича було інтерпретоване як свідчення помітної присутності у місцевому середовищі степового етносу, представники якого і на чужині зуміли зберегти свою самобутність [35, с. 17].

Публікація яскравих сіверськодонецьких старожитностей привернула прискіпливу увагу і головного дослідника середньодонських пам'яток скіфської доби О.П. Медведєва, адже нові матеріали дещо нівелювали «унікальність» середньодонського регіону на тлі сусідніх територій, що дозволяло застосувати їх на користь власної гіпотези у довготривалій дискусії з опонентами – прибічниками скіфської належності середньодонського населення на чолі з В.І. Гуляєвим. Для «інтегрування» сіверськодонецьких матеріалів у побудовану раніше етнокарту Лісостепової Скіфії дослідник, спираючись на роботи попередників, а саме М.І. Артамонова про існування гелоно-будинівської спільноти, до складу якої входили і Геродотові меланхлени [6, с. 158–161], І.В. Пьянкова, який посилався на свідцтво Клавдія Еліана про розведення будинами виключно чорних овець, стверджував, що єдина етнографічна риса меланхленів – чорний одяг – властива і будинам, а це дозволяє розглядати меланхленів як частину великого племені будинів [37, с. 201–202], А.Ю. Алексєєва, котрий допускав повну тотожність меланхленів та будинів, що не усвідомлювалася давніми авторами через різну систему опису [17, с. 80], скорегував власне бачення ситуації,

підтримавши локалізацію меланхленів на Сіверському Дінцю як найбільш південної частини «великого та чисельного народу будинів», що разом з гелонами склали основну масу мешканців лісостепового дніпро-донецького межиріччя [38, с. 21–33; 39, с. 284–287]. Але якщо на користь тотожності будинів та меланхленів, окрім писемної традиції, повинна свідчити і близькість культур середньодонського та сіверськодонецького населення, то показово, що вона, насамперед, простежується у поховальних пам'ятках військово-аристократичної верхівки, які за О.П. Медведевим, належали іраномовним гелонам, а отже використання подібної схожості у якості аргументу, що підтверджує приналежність меланхленів до «великого племені будинів», не зовсім коректно. Розуміючи дискусійність наведеної реконструкції, О.П. Медведев запропонував і «альтернативний» варіант тлумачення близькості середньодонських та сіверськодонецьких пам'яток, згадавши відомий пасаж про перебіг скіфо-персидської війни стосовно участі у ній меланхленів. Останні, відмовившись підтримати скіфів, вимушені були згодом залишити рідну країну і «повтікали в безладді на північ із своїх країв, у пустелю» (Геродот, IV, 119, 125), внаслідок чого, за думкою О.П. Медведева, будини за правом переможців зайняли землі невдах [38, с. 32]¹.

Свого часу обережна спроба віднесення небіжчиків Пісочинського могильника із західною орієнтацією до представників власне скіфського етносу викликала у

Д.С. Гречка категоричне заперечення [40, с. 102]. В той же час строкатість рис поховального обряду сіверськодонецького населення дослідник пояснював, передусім, соціальним станом небіжчика, тоді як про іноетнічність його походження мала свідчити сукупність несуперечливих характеристик [41, с. 80–81]. Але вже незабаром, осмислюючи результати власних розкопок Гришківського могильника, дослідник змінив свою точку зору на діаметрально протилежну, значно розширивши вибірку скіфських поховань, зарахувавши до неї практично всі широтноорієнтовані могили. Окрім Гришківських комплексів (18 поховань в 13 курганах) сюди ввійшли 2 поховання Великогомольшанського могильника, 2 впускних поховання у кургані поблизу Сухогомольшанського городища, поховання з Балаклеї та Волоської Балаклійки (перша територіальна група); широтні поховання Соломахівського, Верхньогійовського, Совнаркомівського, Санжарського та Черемушанського могильників (усього 8 комплексів), а також 6 поховань у ямах з заплічками, орієнтованих меридіонально – могильники Соломахівка, Нижньогійвський, Бистре-2, Паньківка, Черемушна (друга група); декілька поховань Пісочинського могильника, поховання у катакомбах біля Коротича (третья група), Рідного Краю, Нового Мерчика, курганні могильники біля Дергачів, Харкова, Покровського, Настельного та Веселого. Увесь цей репрезентативний перелік поховань пов'язується автором,

¹ Даний епізод скіфо-персидської війни у викладенні Геродота (про надання скіфам допомоги гелонами, будинами та савроматами і одночасну відмову про підтримку кількома племенами, у тому числі і меланхленами) свідчить не на користь висновків про можливу тотожність будинів та меланхленів. Щодо ймовірних змін етнокарти, котрі спричинили наслідки скіфо-персидської війни, то появу з кінця VI ст. до н.е. на Середньому Дону «дружинних некрополів» можна також пов'язати з цими подіями, ототожнивши їх носіїв як з представниками стану переможців, що «анексували» залишені території, так і самими невдахами, вимушених освоювати нові землі. У останньому випадку висновки стосовно етнічної атрибуції середньодонського населення будуть дещо несподіваними. Можна повністю погодитися з О.П. Медведевим, що ми ніколи не визнаємо, як все відбувалося насправді [38, с. 32].

насамперед, з міграцією степових скіфів, хоча не виключається і участь населення Лісостепоного Правобережжя та Нижнього Дону. Спричинила подібні міграції нова хвиля кочовиків — носіїв катакомбного обряду поховання, що витіснили зі степу прибічників поховального обряду у широтно орієнтованих ямах [42, с. 91–102]. Отже, якщо резюмувати думки дослідника, то у IV ст. до н.е. у сіверськодонецькому регіоні проживали представники декількох суто скіфських етнічних угруповань — нащадки «перших двох хвиль», вони ж «старі» та «ранні», яким вдалося зберегти владу у регіоні до вказаного часу (дана теза у роботі репрезентована побіжно); мігранти-втікачі від нової хвилі кочовиків з катакомбним обрядом поховання; нарешті, представники цієї самої хвилі (декілька катакомбних поховань).

Підсумок своїм поглядам на вказану проблему Д.С. Гречко презентував на сторінках монографії, що стала переробленим варіантом його дисертаційного дослідження. Прихильність ідеї поліетнічності регіону дослідник продемонстрував ще на початку роботи, під час розгляду проблеми генези сіверськодонецьких пам'яток, позиціонувавши себе прибічником теорій, що пов'язують походження місцевого населення з приходом задніпровських племен (рядові землероби) та міграцією з півдня «іраномовної верхівки» [43, с. 23].

Аналізу етнокультурної історії місцевих племен присвячена і значна частина четвертого розділу монографії, хоча проблема етнічної атрибуції сіверськодонецького населення неодноразово порушується протягом усієї роботи. Думки Д.С. Гречка з приводу даного цього питання викликають непідробний інтерес, адже автор є одним із провідних дослідників сіверськодонецьких старожитностей скіфської доби, але здійснена спроба з'ясувати його підсумкове бачення етнічної карти регіону зазнала певної невдачі через їх надмірну

заплутаність [44]. З одного боку Д.С. Гречко начебто «підтримує думку дослідників, які вважають Дніпро-Донецький Лісостеп територією розселення численного народу будинів», що «не суперечить можливій локалізації меланхленів ... у сіверськодонецькому Лісостепу» [43, с. 16]; підтверджує можливу локалізацію меланхленів ... у сіверськодонецькому Лісостепу [43, с. 100]; вважає, що за «сіверськодонецькою групою пам'яток стоїть окреме (виділено мною — Б.Л.) плем'я ... Можливо, це було плем'я меланхленів» [43, с. 114].

З іншого боку, з такою ж наполегливістю стверджується поліетнічність місцевого населення, починаючи з ранньоскіфського часу. Досліджуючи проблему генези сіверськодонецьких пам'яток, Д.С. Гречко дійшов висновку, що місцеве населення мало подвійне походження — рядове формувалося за рахунок вихідців з Правобережного Лісостепу (а також Поворскля), іраномовна верхівка — за рахунок міграцій з Кавказу [43, с. 19, 23]. Ця точка зору отримала розвиток і на наступних сторінках монографії, причому щодо вихідців з Правобережжя та Поворскля жодного разу не застосований етнонім, а окреслена лише соціальна чи господарська складова — «рядове населення», «осілі землероби». Хоча з контексту протиставлення верхівці, можна припустити заперечення їх іраномовності [43, с. 23]. Синонімічний ряд стосовно «іраномовної верхівки» більш репрезентативний — це «іраномовні номади» [43, с. 95], «етнічні скіфи», учасники передньоазійських походів [43, с. 101], «лісостепові скіфи» [43, с. 105], «старі», «скіфи перших двох хвиль», «ранні» [43, с. 107] тощо. Свою самоідентичність ці скіфи зберегли щонайменш до другої половини IV ст. до н.е., коли були успішно реалізовані намагання степних скіфів щодо консолідації близьких етнічних угруповань [43, с. 107, також с. 104–105]. Отже, Д.С. Гречко позиціонує себе одночасно прихильником і нескіф-

ської належності сіверськодонецького населення (меланхлени у складі будинського союзу племен), і його поліетнічності (анонімні вихідці Правобережжя-Поворскля та «старі скіфи» з Кавказу). Подібний «дуалізм» автора не бентежить, типовим прикладом жонглювання етнонімами є спроба проаналізувати «військову справу сіверськодонецького племені меланхленів» [43, с. 100], в якому найбільш боєздатну частину становила місцева еліта — «старі скіфи» [43, с. 101, 107]. Можливо, Д.С. Гречко ставив перед собою шляхетну мету примирити на сторінках монографії розколоту ще конференціями 1952 та 1967 років на два табори спільноту скіфологів, однак зрозуміти власні думки дослідника з приводу цієї проблеми є невіддільним завданням.

Майже через десятиріччя знову звернувся до проблеми локалізації меланхленів і Ю.В. Буйнов, підтвердивши свою прихильність щодо розміщення цього племені усіверськодонецькому регіоні. В той же час, посилаючись на висновки дисертаційного дослідження Д.С. Гречка про алохтонність місцевих племен, Ю.В. Буйнов зауважив, що з меланхленами слід ототожнювати не все сіверськодонецьке населення, а лише його військово-аристократичну верхівку зі своєю елітною субкультурою, що залишила яскраві поховальні пам'ятки, зокрема Люботин, Коротич, Протопопівку, Пісочин, Старий Мерчик. В цілому ж етносоціальна ситуація у регіоні, за думкою дослідника, була близькою середньодонській, відповідній у основних положеннях гіпотезі О.П. Медведєва [45, с. 13–15].

Але публікація вже наступного року результатів нових розкопок кургану Старомерчанського могильника продемонструвала дещо інше бачення цієї проблеми. І якщо репрезентований спільний погляд

співавторів для В.М. Окатенка є логічним розвитком його попередніх розробок, то думка Ю.В. Буйнова зазнала досить суттєвих змін. Спираючись на встановлені С.С. Бессоновою закономірності розміщення археологічних пам'яток, автори дійшли висновку про придатність регіону для ведення кочового господарства та існування тут двох господарських укладів, репрезентованих осілим землеробсько-скотарським населенням та значними групами рухливих скотарів. У пам'ятках останніх наявні виділені свого часу С.А. Скорим суто скіфські етнодиференційні ознаки, що дозволяє пов'язати їх представниками цього етносу. Окрім опублікованого комплексу до цієї групи поховань були віднесені старомерчанські кургани III та IV груп, ще 10 раніш вказаних пунктів, а також городище в урочищі Городище, що використовувалося для утримання значної кількості худоби та декілька найближчих до цього городища могильників — біля с. Черемушна та в урочищах Могилки та Круглик. За думкою авторів, про скіфську належність похованих свідчить і аналіз основних краніологічних ознак, що демонструють найближчу спорідненість з краніологічними серіями скіфських степових груп «знать II та III», а також посульською та медвинською, також близьких до власне скіфських груп. Поява перших скіфських поховань у сіверськодонецькому регіоні вже традиційно пов'язана із завершенням походів скіфів до Передньої Азії (Люботин), більш пізніх комплексів — з міграційними процесами, що спричинила нова хвиля кочовиків та можливим використанням сіверськодонецькою знаттю професійних скіфських воїнів для охорони своїх володінь, насамперед, Муравського шляху². Однак зробити останній крок до повного

² Тут слід зауважити, що Д.С. Раєвський реконструкцію подібних відносин застосовував для ранньоскіфської доби. Стосовно сіверськодонецького регіону, подібні відносити могли існувати

визнання подібних пам'яток як належних безпосередньо скіфам автори все ж не наважилися, використавши у назві статті досить обережний термін «поховання скіфського типу» [46, с. 78–90].

Нарешті, слід вказати ще на декілька досліджень, в яких маршрути проникнення у сіверськодонецьких регіон інших племен (савроматів чи скіфів) простежені шляхом картографування деяких категорій випадкових знахідок [34; 47; 48; 49; 50].

В той час, як дослідники Європейської Скіфії полемізували між собою, не забарилася, як і колись у давнину, нагадати про себе Азія. Відомий орський дослідник С.Ю. Гуцалов, ознайомившись з матеріалами Пісочинського могильника, дійшов до висновку про зв'язок подібних некрополів з культурою еліти племен Південного Уралу кінця VI–V ст. до н.е. і пояснив появу подібних військових поховань у степовій і лісостеповій зонах Східної Європи міграцією населення зі східних регіонів степової смуги Євразії, зокрема Південного Приуралля [51, с. 69–79].

При спробі дати оцінку сучасного стану проблеми етнічної характеристики сі-

верськодонецького населення скіфської доби мимоволі спливає на думці дотепна сентенція І.В. Бруяко щодо ситуації у вивченні кіммерійської проблеми після «мозкового штурму» останніх десятиріч як «трансформації кіммерійського мороку у якісно новий стан хаос» [52, с. 88]. Подібний зворот, поза всяким сумнівом, передчасно застосовувати для визначення стану проблеми етнічної атрибуції сіверськодонецького населення, але певна тенденція її розвитку у цьому напрямі дещо простежується. Разом з тим, можна констатувати помітний крен поглядів значної кількості дослідників у бік скіфізації сіверськодонецького населення, причому група скіфських поховань у регіоні останнім часом зростала так стрімко, що серед них вже зовсім стали губитися поховальні пам'ятки рядового, землеробсько-скотарського осілого населення. Очевидно, що проблема потребує окремого розгляду, на кшталт дискусії 2002–2006 рр. на сторінках «Вестника древней истории» по етнічній належності пам'яток скіфської доби Середнього Дону, що б сприяло більшому порозумінню між її учасників.

Література

1. Ильинская В.А. Скифы днепровского лесостепного Левобережья. – К., 1968.
2. Іллінська В.А. Андрофаги, меланхлени, будини або скіфи // Археологія. – 1970. – Т. 23.
3. Смирнов А.П. Скифы. – М., 1966.
4. Тереножкин А.И. Скифский вопрос // Скифы Северного Причерноморья. – К., 1987.
5. Рыбаков Б.А. Геродотова Скифия. – М., 1979.
6. Артамонов А.И. Этнография Скифии // Уч. зап. – ЛГУ. 1949. – № 13.
7. Гуляев В.И. Об этнокультурной принадлежности населения Среднего Дона в V–IV вв. до н.э. // Скифы и сарматы в VII–III вв. до н.э. – М., 2000.
8. Шрамко Б.А. Древности Северского Донца. – Харьков, 1962.
9. Шрамко Б.А. Люботинское городище // Люботинское городище. – Харьков, 1998.
10. Граков Б.Н. Скифы. – М., 1971.
11. Мозолевский Б.М. Проблемы етнічної географії Скіфії // Археологія. – 1996. – № 4.
12. Морузенко А.А. Историко-культурная общность лесостепных племен междуречья Днепра и Дона в скифское время // СА. – 1989. – № 4.

у V ст. до н.е., але вже у наступному столітті поховальні пам'ятки досить чітко демонструють їх належність представникам не лише військового прошарку, а й найвищим соціальним та майновим верствам місцевого суспільства, а отже використання терміну «найманці» для визначення їх місця та функцій у соціальній структурі ендемічного населення не зовсім коректно.

13. *Полин С.В.* О походе Дария в Причерноморскую Скифию // Древности скифов. — К., 1994.
14. *Шрамко Б.А.* Курганы у с. Веселое в Харьковской области // ВХУ. — 1992. — № 362: История. — Вып. 25.
15. *Алексеев А.Ю.* Скифская хроника. — СПб., 1992.
16. *Алексеев А.Ю.* Великая Скифия или две Скифии? // Скифия и Боспор. — Новочеркасск, 1993.
17. *Алексеев А.Ю.* Хронография Европейской Скифии VII–IV веков до н.э. — СПб., 2003.
18. *Раевский Д.С.* Ранние скифы: среда обитания и хозяйственно-культурный тип // ВДИ. — 1995. — № 4.
19. *Безсонова С.С.* Український Лісостеп скіфського часу. Історико-географічна ситуація // Археологія. — 1999. — № 1.
20. *Безсонова С.С.* Деякі закономірності розміщення пам'яток скіфського часу в Українському Лівобережному Лісостепу // Археологія. — 2000. — № 2.
21. *Скорий С.А.* Про скіфський етнокультурний компонент у населення Дніпровського Лісостепоного Правобережжя // Археологія. — 1987. — № 60.
22. *Скорий С.А.* Кочовики передскіфської та скіфської доби у Дніпровському Правобережному Лісостепу (питання етнокультурної історії). Автореф. дис. ... док. іст. наук. — К., 1996.
23. *Скорий С.А.* Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи (проблема выделения иранского этнокультурного элемента). — К., 2003.
24. *Медведев А.П.* Ранний железный век Лесостепного Подонья. Археология и этнокультурная история I тысячелетия до н.э. — М., 1999.
25. *Медведев А.П.* Исследования по археологии и истории Лесостепной Скифии. — Воронеж, 2004.
26. *Бойко Ю.Н.* Меридионально ориентированные погребения Приднепровской Лесостепи скифского времени // Древности. — Харьков, 1999.
27. *Бойко Ю.Н.* К вопросу о миграциях в Приднепровской Лесостепи VII–III вв. до н.э. // Проблемы истории и археологии Украины. — Харьков, 1997.
28. *Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В.* Курганы скифского времени Харьковской области (северскодонецкий вариант). — К., 2000.
29. *Бабенко Л.И.* Об этнической ситуации в северскодонецком регионе в IV в. до н.э. // Проблемы истории та археології України. — Харків, 2003.
30. *Бабенко Л.И.* Песочинский курганный могильник скифского времени. — Харьков, 2005.
31. *Бабенко Л.И.* Курган зі скіфським похованням V ст. до н.е. поблизу смт. Коротич на Харківщині // Археологія. — 2009. — № 1.
32. *Бабенко Л.И.* Поховальний обряд Протопопівського курганного могильника // Древности 2009. — Харьков, 2009.
33. *Бабенко Л.И.* Прояви іноетнічних елементів серед матеріалів Пісочинського курганного могильника // Десяті Сумцовські читання. — Харків, 2005.
34. *Гречко Д.С.* Некоторые вопросы этнокультурной истории северскодонецкой Лесостепи конца скифского периода // Археологическое изучение Центральной России. — Липецк, 2006.
35. *Аксёнов В.С., Бабенко Л.И.* Катакомбне поховання IV ст. до н.е. поблизу смт Коротич // Проблеми археології Восточної Європи. — Харьков, 2008.
36. *Окатынко В.Н.* Погребения кочевнического типа скифского времени вдоль лесостепного отрезка Муравского шляха // ВХУ. — 2006. — № 728: Історія. — Вып. 38.
37. *Пьянков И.В.* Античные авторы о Средней Азии и Скифии (критический обзор работ Дж.Р. Гардинер-Гардена) // ВДИ. — 1994. — № 4.
38. *Медведев А.П.* О новом аспекте проблемы будинов и гелопов (в свете последних публикаций могильников скифского времени на Северском Донце) // АЛІУ. — 2006. — № 1. — С. 21–33.
39. *Медведев А.П.* О скифском и нескифском в культуре населения Восточноевропейской Лесостепи (памятники Днепро-Донского междуречья V–IV вв. до н.э.) // Эпоха раннего железа. — К.—Полтава, 2009. — С. 279–288.
40. *Гречко Д.С.* Рецензія: Бабенко Л.И. Песочинский курганный могильник скифского времени. — Харьков, 2005. — 284 с. // Археологія. — 2006. — № 3.
41. *Гречко Д.С.* Сіверськодонецькі пам'ятки скіфської доби — окрема група чи частина етнокультурної спільноти Дніпро-Донського Лісостепу // Проблеми археології Восточної Європи. — Харьков, 2008.
42. *Гречко Д.С.* Скифские захоронения конца V–IV вв. до н.э. северскодонецкой Лесостепи // Эпоха раннего железа. — К.—Полтава, 2009.
43. *Гречко Д.С.* Населення скіфського часу на Сіверському Дінці. — К., 2010.
44. *Бабенко Л.И.* Рецензія: Гречко Д.С. Населення скіфського часу на Сіверському Дінці. — Київ:

Институт археологии НАН Украины, 2010. — 286 с., 118 рис. // Древности 2010. — Харьков, 2010.

45. *Буйнов Ю.В.* Меланхлены и их археологические реалии // Юг России и Украина в прошлом и настоящем: история, экономика, культура — Белгород, 2009.

46. *Окатенко В.М., Буйнов Ю.В.* Курган з похованнями скіфського типу біля Старого Мерчика // Археологія. — 2010. — № 1.

47. *Бабенко Л.І.* Скифское бронзовое навершие из собрания Харьковского исторического музея // ВХУ. — 1998. — № 413: Історія. — Вип. 30.

48. *Григорьянц М.Н., Бейдин Г.В.* О находках предметов савроматского происхождения в бассейнах

Северского Донца и Ворсклы // Проблемы истории и археологии Украины. — Харьков, 2001.

49. *Бабенко Л.І.* Біметалевий меч скіфського часу з колекції Харківського історичного музею // Археологія. — 2006. — № 2.

50. *Бабенко Л.І.* Новые находки скифских кинжалов на Харьковщине // Эпоха раннего железа. — К.—Полтава, 2009.

51. *Гуцалов С.Ю.* Могильник у с. Песочин под Харьковом в контексте истории древних кочевников Южного Урала // Древности 2009. — Харьков, 2009.

52. *Брушко И.В.* Ранние кочевники в Европе (X—V вв. до Р.Х.). — Кишинев, 2005.